

Mi lesz veled Emberiség?

A játszma vége színházi utópiája

Beckett és *A játszma vége*

Samuel Beckett szemléletmódját *A játszma vége* drámájának kapcsán egyszerre érezhetjük egyfajta utópisztikus és szarkasztikus vázlatnak az emberiség jövőjét illetően. A civilizáció, a társadalom és a humanitás háromságának egymáshoz való viszonya, kölcsönös fennállásuknak szükségessége rejlik az allegorikus cselekményszál, pontosabban annak hiányának hátterében. De mindezzel egészen pontosan mit is szándékozott közölni, sejtetni Beckett? Abszurditása milyen konkrétumokat tartalmaz olvasója számára? Lássuk be nem egyszerű feladat felfedni Beckett szellemét, mondanivalójának valós indítékát.

A játszma végében, amelyet egyébként szerte a világon *Végjátékként* ismernek, ott az ironikus, már-már morbidnak nevezhető mitikus alapvetés, miszerint Hamm afféle sorvadt, gonosz atyaistenként trónol tolokocsijában a világ, vagyis szobájuk középpontjában, és igyekszik irányítani az alárendelt Clovt. Beckett hőseinek egymáshoz fűződő viszonyai sohasem a normáknak megfelelően alakulnak. A viszonyrendszerre éppúgy jellemző az abszurditás, mint magára a történésekre. Hasonlóan a *Godot-ra várva* időtlenségére és eseménytelenségére, a darab nem meghatározott térben és időben játszódó konkrét jeleneteket tár elénk, alakjai sem valódi jellemek. Filozófiai dráma, mely egyetlen színpadi metafora kibontásával olyan létállapotot jelenít meg, amelynek mögöttes területe az emberiség addigi története, mítoszvilága, kultúrája, filozófiája és művészete. A négy szereplő alapvető magatartásokat képvisel, s jellemük különbségét érzékelteti a személyükhöz kapcsolódó kellékek, Hamm toloszéke, vagy éppen Nell és Nagg szemetesekukái. Beckett állandó témája az emberi szenvedés, a megváltás keresése. Az ember teljes elveszettségét kívánja szimbolizálni azzal, hogy a fenyegető atomhalál árnyékában mintegy az emberiség utolsó, négy fal közé zárt végletényeit lépteti színre, akik egyfajta vegetációban élik életüket. Mindezzel megjelenítve az ember végső, egzisztenciális magányát.

Jelige: „Utópista”

Mintha a remény valamiféle megvetendő, és teljességgel elvetendő magatartás volna, amely az ember számára már nem nyújthat megkönnyebbülést. Hamm és Clov folytonosan várakozik a végre, arra a pillanatra, amikor az életet meghatározó dolgok, események elvesztik jelentésüket. A folytonos várakozás közepette pedig a múlt, a jelen és a jövő elkülönülése megszűnik, az egész folyamat egy időtlen kontinuummá egyszerűsödik. Ebben a környezetben a figurák maguk is csupán valótlán absztrakciók, lényeges közlések és cselekmények nélkül. A jövő negatív színben tűnik fel, amelynek az eljövételét a szereplők mindenféle bizonyosság és bizakodás hiányában várják. Az emberiség történelme előreláthatatlan események, következmények felé halad. Beckett azonban konkrét jóslatokba nem kíván bocsátkozni.

Szép új világ mint a vég kezdete

A beckett-i drámával szembe helyezkedve a jövő konkretizált ábrázolása valósul meg Aldous Huxley *Szép új világ* regényében, amely egy modern és elridegült társadalmat jelenít meg. Párhuzamos vonásként említhető, hogy *A játszma végéhez* hasonlóan az emberiség fejlődése ez esetben sem a megfelelő úton ment végbe. A XXVI. századi Londonban játszódó történet világában a szaporítás, a genetika és a hipnózis hatalmas fejlődést mondhat magáénak, és ezek együttesen változtatják meg az emberi normarendszert.

Társadalmi utópia, melynek prognózisa szerint az emberiség gondtalan, egészséges és technológiailag fejlett. A háborúk és a szegénység már a múlté. Azonban azzal, hogy mindezeket kiüldözték az emberek életéből, a társadalom a hedonisztikus, a korlátlan szexualitásból és drogokból nyert örömekre koncentrál. Az össznépi boldogság, valamint a konfliktusoktól való mentesség háttérében azonban szintén éppúgy jelen van az emberi érzések hiánya, a humanitás felszámolása. Az érzéseknek és érzelmeknek többé nincs helyük az emberi kapcsolatok alakulásában. Az emberség megszűnése pedig magával vonja az események negatív irányba történő haladását, amely akár a vég kezdetének is tekinthető. Mindebben pedig nagy eszmei hasonlóságot mutat Beckett apokaliptikus koncepciójával.

Adorno interpretációja

Beckett művéről szóló tanulmányában Theodor Adorno a szó szoros értelmében kísérletet tesz *A játszma vége* eszmei mondanivalójának a feltárására. Egyfajta kritikusként előbb a drámai dramaturgián keresztül igyekszik vizsgálni az okokat, amelyek a cselekményt felépítik. Az egészet mint összefüggő egzisztencialista történés folyamatot jeleníti meg. A világ mint „univerzális semmisség” szolgál színhelyül a karakterek létezésének. Nincs konkrét tér, sem pedig konkrét helység, amelyhez a cselekményt kötni lehetne. A „tapasztalati világ álomszerű hulladékának” a maradványai közt töltik idejüket, amelyről nem tudható mikor volt a kezdete, és mikor lesz a vége. Vegetációként élik meg saját önnön létezésüket, amelyet Adorno az egzisztencia minimumának nevez. A szereplők áldozatai a világ eldologiasodásának, a háborúk és katasztrófák által megsemmisített világ fogságának.

A szenvedés, az emberi test fogyatékoságai központi teret nyernek a karakterek személyében. A járníképtelen Hamm, Nell és Nagg helyhez kötötten kénytelen élni, ezáltal még kevesebb információval rendelkezve a külvilág helyzetéről. Hamm ráadásul vakként semmit sem láthat környezetének sívárságából. Clov az egyedüli közülük, aki képes volna kilépni az ajtón és útnak indulni, de őt a többiek kényszere és kiszolgáltatottsága tartja vissza. Csupán a messzelátón keresztül szerez tudomást a kinti történésekről, melyet aztán közöl a többiekkel. Menekülési lehetősége ugyan volna, de ezt egészen a darab végéig nem konkretizálja. Így mindannyian valós cselekvések hiányában csak az egymás közti párbeszédnek révén mutatnak valamiféle aktivitást. Ugyanakkor beszélgetéseik is semmitmondó, lényegtelen –és gyakorta összefüggések nélküli- kommunikációnak tekinthetőek, melyekből hiányzik a konkrétum, a tárgyiasság, az emlékezés. A darab többi dramaturgiai eleméhez hasonlóan itt is a hiány, a nyelv leegyszerűsödése a jellemző.

Beckett egyfelvonásos drámájára érvényes az olyan meghatározó „építőköveknek”, mint amilyen a cselekmény, a bonyodalom, a fordulópont, vagy az expozíció teljes elmaradása. Kontinuitását a szereplők közti dialógusok határozzák meg. De ezek a beszélgetések is allegorikusak, mentesek a konkrétumoktól. Adorno szerint mindez azt a hatást kelti, hogy „a szavak szükségmegoldásként csengenek csupán, a

Jelige: „Utópista”

hallgatást megzavaró kísérőhangok gyanánt”. Hammot például időnként kifejezetten bosszantja szüleinek egymással folytatott beszélgetései. Azonban ő is tudja, hogy a jelentéktelen beszélgetések jelentik számukra a világgal való összeköttetésnek az egyetlen módját. De a valódi, fájdalmas igazság az, hogy nincs ez másképpen Hamm és Clov esetében sem.

Konklúzióként elmondható, hogy a darab tulajdonképpen egy cselekmények nélküli dialógus-füzér, amelyben a tetre való képtelenség szimbolizálja az élettől való elidegenedést, eltávolodást. A szereplők tér és idő nélküli passzivitása, történelmi véglényekként való létezése pedig az emberi nem pusztulásának legvégső stádiumát hivatott ábrázolni.

Zárásképpen a fent leírtakhoz pedig íme egy „klasszikustól” vett idézet:

„Mivé lettél ember?

Neved gyilkos fegyver.

Merre tartunk innen?

Arra válasz nincsen.”

Idézetek: Adorno, Theodor: Kísérlet *A játszma vége* megértésére. In: A dráma művészete ma. Gondolat, Budapest, 1974. Szerk.: Ungvári Tamás

Jelige: „Utópista”